

Journal of
Buddhist Innovation Review

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

การใช้เหตุผลในอนัตตลักขณสูตร

Reasoning in Anattalakkhana Sutta

Academic Articles

บทความวิชาการ

พระครูธรรมธรไพบูลย์ ญาณวิบุโล, ดร. (พิศาลวชิโรภาส)

Phrakrudhammadhron Phaiboon Ñāṇavipulo, Dr. (Phisanwachiropas)

อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ราชบุรี

Lecturer Department of Buddhist Studies Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Ratchaburi Buddhist College

oadsy1972@gmail.com

พระครูสมุทรวิชานวัตร (ถิ่นกำเนิด)

PhrakhruSamutwachiranuwat (Thinkumnerd)

อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ราชบุรี

Lecturer Department of Buddhist Studies Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Ratchaburi Buddhist College

sowlong1991@gmail.com

Article history:

Received: September 2, 2023 / Accepted: October 7, 2023

Revised: November 28, 2023 / Available Online: December 3, 2023

บทคัดย่อ

อนัตตลักขณสูตรเป็นพระสูตรที่ 2 พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี ในวันแรม 5 ค่ำ เดือน 8 ใจความสำคัญของอนัตตลักขณสูตรเพื่อชี้ให้เห็นถึงความเป็นอนัตตาของสรรพสิ่งให้เห็นว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ หรือขั้น 5 นั้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรไปเป็นธรรมดา ไม่ควรที่จะเห็นโดยสำคัญด้วยตนหา มานะ ทิฏฐิว่า นั่นเป็นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ซึ่งการใช้เหตุผลในอนัตตลักขณสูตรพระพุทธเจ้าทรงใช้หลักและวิธีการใช้เหตุผล 2 แบบ ได้แก่ แบบที่ 1 เป็นวิธีการใช้เหตุผลแบบนิรนัย โดยนำหัวข้อธรรม มาตั้งเป็นหัวข้อเพื่อใช้ในการอธิบาย ต่อจากนั้นก็อธิบาย เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจว่าหัวข้อธรรมเหล่านี้ล้วนเป็นอนัตตา ลงท้ายก็สรุปให้เข้าใจว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอนัตตา แบบที่ 2 เป็นวิธีการใช้เหตุผลแบบอุปนัย คือ นำหัวข้อธรรม เรื่อง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มาตั้งเป็นคำถามนำก่อน เมื่อผู้ฟังตอบว่าเป็นอย่างไรแล้วก็นำคำตอบนั้นมาตั้งเป็นคำถามต่อไป เพื่อนำเข้าสู่จุดหมายที่พระพุทธองค์ต้องการ เมื่อผู้ฟังเข้าใจในสิ่งที่พระพุทธองค์ได้นำเสนอแล้ว ลงท้ายก็สรุปด้วยการตั้งคำถามให้ผู้ฟังยอมรับในเหตุผลนั้น

คำสำคัญ: อนัตตลักขณสูตร; นิรณัย; อุปนัย

Abstract

The Anattalakkhaṇa Sutta is the second sutra that the Lord Buddha taught to the Panchavaggi at Isipattana Maruegathayawan Forest, Varanasi, on the waning day of the 5th day of the 8th lunar month. The essence of the Anattalakkhaṇa Sutta is to point out the impermanence of all things, showing that form, sensation, perception, body and consciousness or the five aggregates are impermanent, suffering, and subject to change. It should not be seen primarily with lust, mana, view that this is mine, this is me, this is my identity.

In reasoning in the Anattalakkhaṇa Sutta, the Buddha used two types of principles and methods of reasoning: The first type is a deductive reasoning method. By using the topic of Dhamma Let's set it up as a topic for use in explaining.. After that, it was explained so that the listeners would understand that all these dharmas were non-self. In the end, it concluded that These dharmas are anatta. The second type is an inductive reasoning method, which is to take the Dhamma topics of form, feeling, perception, mental formations, and consciousness as a leading question. When the listener answers how it is, that answer will be used as the next question. To lead to the destination that the Lord Buddha wanted. When the listener understands what the Buddha has presented Finally, he concludes by asking questions to get the listeners to accept that reason.

Keywords: Anattalakkhana Sutta; Deductive; Inductive

บทนำ

การใช้เหตุผลเป็นลักษณะของการแสดงออกทางปัญญาที่สำคัญอย่างหนึ่งของมนุษย์ ด้วยเหตุว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่มีสมองมากกว่าสัตว์ทั่วไป ซึ่งสมองนี้เป็นขุมกำลังความคิดที่สำคัญในการพัฒนาตนสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้นสังคมมนุษย์จึงพัฒนาและเจริญมากกว่าและไปไกลกว่าสัตว์ทั้งหลายบนแผ่นดินโลกนี้ ยิ่งไปกว่านั้นพระพุทธศาสนาได้ยืนยันว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่สามารถฝึกฝนพัฒนาได้ และเมื่อฝึกฝนตนเองได้แล้วมนุษย์ก็จะประเสริฐยิ่งกว่าเทวดา เช่น พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวก (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560; เล่มที่ 9 ข้อ 277 หน้า 99) ความเป็นสัตว์ที่มีเหตุผลและมีสติปัญญา รู้จักการใช้เหตุผลนี้เองเพลโตจึงได้กล่าวไว้ในเรื่องอุดมรัฐของเขาความตอนหนึ่งว่า “มีพลังรากฐานสามประการที่จูงใจคน คือพลังความปรารถนาหรือความอยาก จิตหรือกำลังใจ และเหตุผล แต่ละอย่างมีอยู่ในตัวคนทุกคนในขนาดจำนวนต่าง ๆ กันไป” สังคมมนุษย์จะมีพลัง 3 อย่างนี้เป็นแรงจูงใจเสมอ แต่เขาก็ยอมรับว่าพลังความปรารถนามักจะมีมากกว่าพลังอื่น สำหรับพลังเหตุผลแม้จะมีน้อยกว่าพลังอื่นแต่ก็เป็นพลังสำคัญของคนชั้นปกครอง โดยที่เขาเรียกว่า “รูปชั้นสูงสุดของมนุษย์ภาพได้แก่บุคคลซึ่งความอยากและจิตอยู่ภายใต้ครอบงำของเหตุผล” (ประพันธ์ ศุภกร และสมควร นิยมวงศ์, 2551, หน้า 1)

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีคำสอนเกี่ยวกับการใช้เหตุผลกระจายอยู่หลายลักษณะ เช่น การใช้เหตุผลตอบปัญหาเรื่องกรรมเป็นอนัตตาอย่างไร แตกต่างจากกรรมของศาสนาพราหมณ์และเชนอย่างไร เมื่อ

พระพุทธศาสนาสอนว่าขันธ 5 เป็นอนัตตาแล้วใครเป็นคนรับผลกรรม (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560; เล่มที่ 4 ข้อ 90 หน้า 102) การใช้เหตุผลในการถามตอบเกี่ยวกับขันธ 5 ตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์แก้ปัญจวัคคีย์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560; เล่มที่ 4 ข้อ 20-23 หน้า 27-30) ในอุปาลิสาสูตร พระพุทธเจ้าทรงตอบปัญหาเรื่องกายกรรมและมโนกรรมอย่างไหนมีโทษมากกว่ากัน (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560; เล่มที่ 3 ข้อ 64 หน้า 6) ในมหาตัมหาสังขยสูตร ทรงใช้เหตุผลในกระบวนการปฏิเสธสมุปปาทตอบปัญหาเรื่องวิญญานแก่สาติภิกษุ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560; เล่มที่ 12 ข้อ 399-409 หน้า 430-444) การแสดงธรรมตามแนวอริยสัจ 4 ที่มีลักษณะบอกเหตุและผล คือทุกข์เป็นผล สมุทัยเป็นเหตุ นิโรธเป็นผล มรรคเป็นเหตุ และในคัมภีร์ถาวตถุ มีการตอบปัญหาเรื่องบุคคล ขันธ 5 เป็นต้น ทั้งในแง่สมมติบัญญัติและปรมัตถ์บัญญัติ คัมภีร์นี้นักวิชาการทางพระพุทธศาสนายอมรับกันว่าเป็นคัมภีร์ที่แสดงให้เห็นถึงการใช้เหตุผลอีกแบบหนึ่ง (ประพันธ์ ศุภชรร และสมควร นิยมวงศ์ , 2551, หน้า 2)

อย่างไรก็ตาม อนัตตลักษณะสูตรเป็นพระสูตรที่มีความสำคัญพระสูตรหนึ่ง เนื่องจากพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระสูตรนี้แล้ว ได้บังเกิดพระอรหันต์ในบรรดาพุทธศาสนา 5 องค์ จึงทำให้ผู้ศึกษามีความสนใจที่จะศึกษาอนัตตลักษณะสูตรว่ามีความสำคัญอย่างไร และวิธีการใช้เหตุผลในอนัตตลักษณะสูตรพระพุทธเจ้าทรงนำหลักการใช้เหตุผลทางตรรกศาสตร์มาใช้อย่างไร ซึ่งรายละเอียดต่าง ๆ จะได้นำมาศึกษาตามลำดับดังนี้

ความเป็นมาของอนัตตลักษณะสูตร

อนัตตลักษณะสูตรเป็นพระสูตรที่ 2 ที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแก้ปัญจวัคคีย์ ณ ปาอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี หรือในเขตเมืองสารนาถ ประเทศอินเดียในปัจจุบัน เมื่อชนมายุได้ 35 พรรษา ซึ่งพระสูตรนี้ ทรงแสดงแก้ปัญจวัคคีย์ ในวันแรม 5 ค่ำ เดือน 8 หลังจากที่พระพุทธองค์ได้แสดงปฐมเทศนา คือ ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 ส่งผลให้ท่านโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรมด้วยธรรมจักขุว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดย่อมดับไปเป็นธรรมดา” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560; เล่มที่ 4 ข้อ 16 หน้า 24) บรรลุเป็นพระโสดาบัน และได้กราบทูลขออุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระธรรมวินัยของพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งเป็นวันที่มีพระรัตนตรัยครบองค์ 3 ได้แก่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และในวันต่อ ๆ มา คือ ในวันแรม 1 ค่ำ 2 ค่ำ 3 ค่ำ และ 4 ค่ำ เดือน 8 พระพุทธองค์ทรงแสดง “ปิณฑกเทศนา” ยังผลให้ท่านวปปะ ภัททิยะ มหานามะ และอัสสชิ บรรลุเป็นพระโสดาบันและได้กราบทูลขออุปสมบทเป็นพระภิกษุตามลำดับเป็นที่เรียบร้อยแล้ว (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, 2551, หน้า 21)

ครั้นเมื่อถึงวันแรม 5 ค่ำ เดือน 8 พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาอนัตตลักษณะสูตรแก่พระภิกษุปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 ได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมกันทั้ง 5 รูป นับเป็นพระอรหันต์กลุ่มแรกในพระพุทธศาสนา ดังปรากฏในเนื้อความของพระสูตรดังที่พระธรรมสังคาคณาจารย์ หรือ พระอาจารย์ผู้ทำสังคายนาร้อยกรองตั้งเป็นพระบาลีไว้ในตอนท้ายพระสูตรไว้ว่า

“อิทมโวจ ภควา. อตตมนา ปญจวัคคิยา ภิกขุ ภควโต ภาสิตัง อภินนทัง. อิมสมี จ ปน เวยยากรณสมิ ภณณฺมาเน ปญจวัคคิยานัง ภิกขุณิ อนุปาทาย อาสเวหิ จิตตานิ วิมุจฺจิสฺสุ. เตน โข ปน สมเยน ฉ โลเก อรหฺนโต โทหนติ.” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560; เล่มที่ 4 ข้อ 24 หน้า 20)

ความว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระสูตรนี้แล้ว พระปัญจวัคคีย์มีใจยินดี เพลิดเพลินภาสิตของพระผู้มีพระภาค. ก็แลเมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสไวยากรณ์ภาษิตนี้อยู่ จิตของพระปัญจวัคคีย์พ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น ครั้งนั้น มีพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลก 6 รูป” (พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2506; เล่มที่ 4 ข้อ 24 หน้า 31)

ดังนั้น ความเป็นมาของอนัตตลักขณสูตรเกิดขึ้นภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว 2 เดือน พระองค์ได้เสด็จไปทรงแสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตรแก่ปัญจวัคคีย์ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตรจบลงแล้ว ท่านโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรมแล้วได้อุปสมบท ต่อมาทรงส่งสอนนักบวชปัญจวัคคีย์ที่เหลือจนได้ดวงตาเห็นธรรม และ เมื่อปัญจวัคคีย์ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุทั้งหมดแล้ว พระองค์จึงได้แสดงธรรมที่ชื่อว่าอนัตตลักขณสูตร ภายหลังจากที่ได้ทรงแสดงธรรมจบลงแล้วทำให้พระปัญจวัคคีย์ได้บรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์หมดทั้ง 5 รูป

ใจความในอนัตตลักขณสูตร

อนัตตลักขณสูตร คือ พระสูตรที่แสดงลักษณะเครื่องหมายว่าเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน พระสูตรนี้มีใจความโดยย่อต่อไปนี้

ตอนที่ 1 พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกับภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า ภิกษุทั้งหลาย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นอนัตตา (ไม่ใช่ตัวตน) ถ้าทั้ง 5 นี้ จักเป็นอัตตาตัวตนแล้ว ทั้ง 5 นี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และ บุคคลพึงได้ในทั้ง 5 นี้ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ของเราจึงเป็นอย่างนี้ อย่าได้เป็นอย่างนั้น แต่เพราะเหตุว่าทั้ง 5 นี้มิใช่อัตตาตัวตน ฉะนั้น ทั้ง 5 นี้จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลก็ย่อมไม่ได้ส่วนทั้งห้านี้ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ของเราจึงเป็นอย่างนี้ อย่าได้เป็นอย่างนั้น (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560; เล่มที่ 4 ข้อ 20 หน้า 27-28)

ตอนที่ 2 พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า ภิกษุทั้งหลาย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้ง 5 นี้ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ภิกษุปัญจวัคคีย์ทูลตอบว่า ไม่เที่ยง ตรัสถามอีกว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข ท่านทั้ง 5 ทูลตอบว่า เป็นทุกข์ และตรัสถามต่อไปว่า สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ควรหรือจะเห็นสิ่งนั้นว่าเรา นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา และท่านทั้ง 5 ทูลตอบว่า ข้อนั้นไม่ควรเลย (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560; เล่มที่ 4 ข้อ 21 หน้า 28-29)

ตอนที่ 3 พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้ง 5 นี้ ที่เป็นส่วนอดีต อนาคต และปัจจุบันภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียดเลวหรือประณีต โกลหรือไกล ทั้งหมดนั้น เธอพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาตัวตนของเรา (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560; เล่มที่ 4 ข้อ 22 หน้า 29-30)

ตอนที่ 4 พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงผลที่เกิดแก่ผู้ฟัง ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสัญญา ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในสังขารทั้งหลาย ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณว่า หลุดพ้นแล้ว อริยสาวกย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว

กิจที่ควร ทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอยู่อย่างนี้มีได้มี (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560; เล่มที่ 4 ข้อ 23 หน้า 30)

อย่างไรก็ตาม จุดมุ่งหมายของอนัตตลักขณสูตรนี้ เพื่อชี้ให้เห็นถึงความเป็นอนัตตาของสรรพสิ่ง ให้เห็นว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ หรือขันธ 5 นั้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรไปเป็นธรรมดา ไม่ควรที่จะเห็นโดยสำคัญด้วยตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า นั้นเป็นของเรา นั้นเป็นเรา นั้นเป็นตัวตนของเรา

หลักการในอนัตตลักขณสูตร

หลักการสำคัญที่ปรากฏในอนัตตลักขณสูตร ได้แก่

1) ขันธ 5 ตามหลักพุทธศาสนานั้น เป็นการพยายามมุ่งแสวงหาหนทางในการดับความทุกข์หรือสิ่งที่ถูกพัฒนาขึ้นให้ติดอยู่กับความทุกข์ อันได้แก่อุปาทาน เพื่อพบกับความสุขที่แท้จริง คือการบรรลุนิพพานแต่สิ่งที่จะต้องเข้าใจและมีความสำคัญเกี่ยวข้องกับเรื่องของความทุกข์ที่จะต้องพิจารณาเป็นอันดับแรกต่อไปนี้ ว่าอะไรที่เป็นที่ตั้งที่ยึดถือที่เกาะเกี่ยวของจิต ด้วยอำนาจของอุปาทานนั้น จนเป็นความทุกข์ พุทธทาสภิกขุชี้ว่า คือโลกนั่นเอง และโลกนี้แบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายวัตถุ เรียกว่ารูปธรรม อย่างหนึ่ง ฝ่ายที่ไม่ใช่วัตถุ ได้แก่ฝ่ายที่เป็นจิตใจ เรียกว่านามธรรม อีกอย่างหนึ่ง

ฝ่ายที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ วัตถุต่าง ๆ ซึ่งประกอบกันขึ้นจากธาตุร่างกายของคนเราด้วย ที่แตกต่างกัน เพราะส่วนประกอบแต่ละส่วนมากน้อยไม่เท่ากัน จึงมีสิ่งแตกต่างวัตถุทุกชนิดรวมทั้งหลากหลาย

ส่วนฝ่ายที่เป็นนามธรรม หรือส่วนที่เป็นจิตใจ ประกอบด้วย 4 ส่วน คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ในคน ๆ หนึ่งประกอบด้วย 5 ส่วน ส่วนที่เป็นร่างกาย เป็นวัตถุ เรียกว่า รูป หรือ รูปขันธ ส่วนที่เป็นจิตใจอีก 4 ส่วน นั้นอาจจำแนกออกไปได้ คือ

ส่วนที่ 1 เรียกว่า เวทนา หมายถึง ความรู้สึกที่เป็นความสุขหรือความทุกข์ หรือความรู้สึกที่ยังไม่อาจเรียกว่าสุขหรือทุกข์ ความรู้สึกที่คนเราจะรู้สึกกันได้โดยทั่ว ๆ ไป ที่จะทำให้เกิดเป็นผลหรือที่เป็นเหตุให้เกิดผลต่าง ๆ ขึ้นนั้น มี 3 ประการนี้เท่านั้น คือ 1) สุขหรือพอใจ 2) ทุกข์หรือไม่พอใจ และ 3) อยู่ในลักษณะที่ไม่อาจเรียกได้ว่าสุขหรือทุกข์ คือเป็นเรื่องที่ยังเฉย ๆ อยู่ แต่ก็ยังเป็นความรู้สึกเหมือนกัน

ความรู้สึกทั้งหมดนี้ ย่อมมีประจำอยู่ในคนเราเป็นปกติ วันหนึ่ง ๆ ย่อมเต็มไปด้วยความรู้สึก สุข หรือทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ ทุกคนมีวนอย่างใจอย่างหนึ่งเป็นประจำ เช่น เรานั่งนาน ๆ เกิดเมื่อย ที่เรียกว่าเป็นทุกข์เวทนา สุขเวทนาเช่นเราได้รู้สึกพอใจ เพราะได้เห็นได้ยินบางสิ่งบางอย่างหรือความรู้สึกเฉย ๆ นั้นเกิดขึ้นในขณะที่รู้หรือสัมผัสสิ่งบางสิ่ง แต่ยังสงสัยว่าเป็นอะไร แล้วก็ตัดสินใจไม่ถูกว่าจะชอบหรือเกลียด พอใจหรือไม่พอใจ เรียกความรู้สึกแบบนี้ว่า อทุกขมสุขเวทนา เป็นเวทนาที่ยังไม่กล่าวว่าเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ชัดเจนไป ความรู้สึกที่เกิดขึ้นเป็นประจำในจิตใจของคนเราเป็นความรู้สึกของใจที่มีประจำใจอยู่ พระพุทธองค์ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งที่ประกอบกันเป็นคนเราด้วยกัน และเรียกส่วนนี้ว่า เวทนา หรือเวทนาขันธ

ส่วนที่ 2 ถัดไป เรียกว่า สัญญา ตามตัวหนังสือแปลว่า รู้พร้อมเป็นความรู้สึกเหมือนกัน แต่ไม่เหมือนกับความรู้สึกข้างต้น ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า "สัญญานี้ เป็นความรู้สึกตัวอยู่เหมือนอย่างว่าเรากำลังรู้สึกตื่นอยู่ คือไม่หลับ ไม่สลบ ไม่ตาย หรือเรียกว่า มีสมปฤติ มีสติสมปฤติ" (พุทธทาสภิกขุ, 2533, หน้า 106) เราสามารถกำหนดสิ่งต่าง ๆ ได้ว่าอะไรเป็นอะไร ท่านพุทธทาสให้ถือเอาตามตัวหนังสือ ตามที่กล่าวมาแล้ว แต่โดยมากคนทั่ว ๆ ไป มักจะอธิบายว่าเป็นความจำหรือความจำได้หมายรู้ ระบุว่าถ้าเรายังจำได้หมายรู้ อยู่ ก็คือเรา

ยังไม่เมา ไม่สลับ ไม่ตาย เมื่อเกิดอะไรมากระทบทางประสาทสัมผัส ก็รู้สึกจำได้ ว่าเป็นอะไร เช่น รู้ว่าดำ ว่าขาว สั้นยาว สูงต่ำ คนหรือสัตว์ นั้นแหละเป็นความรู้สึกของสมุฏฺพดีหรือสัญญา

ส่วนที่ 3 เรียกว่า สังขาร ซึ่งสังขารนี้มีหลายความหมายแต่ในที่นี้สังขารที่เป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่งของพหุนามธรรมนี้ ได้แก่ ตัวความคิด เป็นกิริยาอาการของมัน คำว่าสังขารตามตัวหนังสือแปลว่า ปรง ความรู้สึกที่เป็นความคิดพลุ่งขึ้นมาจากการปรงขึ้นภายในไม่ว่าจะเป็นคิดดี คิดเลว คิดชั่วร้าย คิดในทางไหนก็ตาม เหล่านี้จัดเป็นความคิดทั้งนั้น

ส่วนที่ 4 ซึ่งเป็นส่วนสุดท้ายของฝ่ายนามธรรม เรียกว่า วิญญาณ หมายถึง ตัวจิตที่ทำหน้าที่รู้สึก ที่ตา ที่หู ที่จมูก ที่ลิ้น ที่กาย และที่ใจ เมื่อมีอะไรมากระทบทางตา ก็รับอารมณ์ทางตาจนรู้สึกว่ามันเป็นรูปร่างรูปร่างนี้ เมื่อมีอะไรมากระทบทางหู ก็รู้สึกว่ามันเป็นเสียงนั้นเสียงนี้ ถ้ากระทบทางจมูกก็รู้สึกว่าเป็นกลิ่นขึ้นมา

อย่างไรก็ตาม ชั้นที่ 5 นั้นเป็นที่เข้าใจกันระหว่างพระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงธรรมกับภิกษุปัญจวัคคีย์ ทั้ง 5 ผู้ฟังธรรม นั้นหมายความว่าศัพท์เหล่านี้มีอยู่ก่อนพระพุทธร่องค์ตรัสรู้ แต่มีความแตกต่างกับความเข้าใจทั่วไปในสมัยนั้น คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณนั้น ไม่เพียง เป็นอนัตตา พระพุทธร่องค์ทรงแสดง ความหมายแห่งคำเหล่านี้ โดยคำที่เป็นเนยยัตถะ คือผู้ฟังต้องพิจารณาขยายความในส่วนรายละเอียดด้วยตนเอง พระองค์จึงมิได้ทรงจำแนกรายละเอียด ดังนั้นชั้นที่ 5 และส่วนประกอบต่าง ๆ แห่งชั้นที่ 5 มีอยู่ก่อนพระพุทธร่องค์ ตรัสรู้แต่ผู้ที่รู้จักยึดถือเป็นอัตตา ดังคำกล่าวของพุทธทาสภิกขุที่ว่า “ชั้นที่ 5 นั้น เขารู้กันอยู่ตั้งแต่ก่อน พระพุทธเจ้าเกิด แต่เขาไม่รู้ว่าเป็นชั้นที่ 5 นั้น เป็นอนัตตา” (พุทธทาสภิกขุ, 2545, หน้า 30)

ดังนั้น ชั้นที่ 5 เป็นส่วนประกอบที่เป็นโลกและมนุษย์แล้วประกอบด้วยชั้นที่ 5 ทั้งส่วนที่เป็น รูปธรรมและนามธรรม ซึ่งโลกและมนุษย์นี้เป็นสิ่งสำคัญที่เราจะต้องทำความเข้าใจ อย่าเห็นเป็นคำสอนที่มีไว้สำหรับพระ หรือคนเฒ่าคนแก่ เพราะเมื่อได้ศึกษาสิ่งเหล่านี้ให้เห็นชัดเจนว่าอะไรเป็นอะไรแล้ว เราก็จะเข้าใจตัว ความทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ และวิธีที่จะดับทุกข์เสียได้

พระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องชั้นที่ 5 เพื่อให้มนุษย์พิจารณาเห็นความเป็นไปของชีวิตในส่วนที่ทำให้เกิด โทษอันเป็นผลมาจากชั้นที่ 5 โดยทรงแสดงทั้งในส่วนที่เป็นความสุขและความทุกข์อันเป็นผลมาจาก ชั้นที่ 5 ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นชั้นที่ 5 ตามความเป็นจริงแล้ว จิตของเขาก็ย่อมได้รับการพัฒนา ซึ่งจุดประสงค์ในการแสดงโทษของชั้นที่ 5 ก็เพื่อให้เห็นชีวิตตามความเป็นจริง นั้นเอง

2) ไตรลักษณ์ สิ่งทั้งหลายทั้งปวงประกอบอยู่ด้วยลักษณะอันเรียกว่า ไตรลักษณ์หรือลักษณะ 3 ประการ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

อนิจจัง แปลว่า ไม่เที่ยง หมายความว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ประเภทที่เป็นสังขาร คือ มีเหตุปัจจัยปรง แต่งั้น มีลักษณะเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่มีความคงที่ตายตัว

ทุกขัง แปลว่า เป็นทุกข์ หมายความว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ประเภทสังขาร มีลักษณะที่เป็นทุกข์มองดู แล้วน่าสังเวชใจ ทำให้เกิดความทุกข์ใจแก่ผู้มีความเห็นอย่างแจ่มแจ้งในสิ่งนั้น ๆ

อนัตตา แปลว่า ไม่ใช่ตัวตน หมายความว่า ทุกสิ่งทุกอย่างทั้งปวง ประเภทที่เป็นสังขารและมีใช้สังขาร ไม่มีความหมายแห่งความเป็นตัวตน ไม่มีความหมายหรือลักษณะอันใดที่จะทำให้เราถือเป็นหลักได้ว่า นั้นเป็นตัว เป็นตน ถ้าเราเห็นอย่างแจ่มแจ้งชัดเจนถูกต้องแล้ว ความรู้สึกที่ว่าไม่มีตัวไม่มีตนจะเกิดขึ้นมาเองในสิ่งทั้งปวง แต่

ที่เราไปหลงเห็น หรือหลงสำคัญว่าเป็นตัวเป็นตนนั้น เพราะความไม่รู้ไม่เห็นอย่างถูกต้องตามที่ เป็นจริงว่าอะไร เป็นอะไรนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม พระพุทธเจ้าตรัสว่าหลักไตรลักษณ์เป็นกฎธรรมชาติ ไม่ว่าพระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นหรือไม่หลักไตรลักษณ์ยังคงมีอยู่ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560; เล่มที่ 20 ข้อ 137 หน้า 385) หลักไตรลักษณ์มีความสำคัญเท่ากันกับหลักปฏิจจสมุปบาทเนื่องจากธรรมทั้ง 2 หมวดนี้เป็นกฎเดียวกัน แต่แสดงต่างมุมมองเพื่อเข้าถึงความจริงอย่างเดียวกัน (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2543, หน้า 2) เพราะสรรพสิ่งต้องตกอยู่ภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์ เป็นกฎของธรรมชาติโดยสัจจะ จะทำงานร่วมกับอนิจจังและทุกขเพื่อปรุงแต่งความเป็นโลก และทำงานเป็นเอกเทศในความเหนือโลก

ดังนั้น อนัตตลักษณะสูตร ทำให้เราเห็นวิธีการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า โดยทรงเน้นความสำคัญของแต่ละองค์ประกอบของชั้น 5 ออกมาเป็นชั้นเป็นตอนว่าเป็นอนัตตา ทำให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจได้โดยง่าย พร้อมทั้งแนะวิธีปฏิบัติต่อชั้น 5 คือการไม่เข้าไปยึดมั่นถือมั่นอีกต่อไป และเมื่อมีความสงสัยพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมในการฟังโดยการถาม-ตอบ อย่างต่อเนื่องจนพระปัญจวัคคีย์คลายความกังวลสงสัย มีความรู้ความเข้าใจอย่างถ่องแท้ ในที่สุดแห่งการแสดงพระธรรมเทศนาในพระสูตรนี้ ยังผลให้พระภิกษุปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนาในเวลานั้น

กล่าวโดยสรุป หลักธรรมที่ปรากฏในอนัตตลักษณะสูตร ได้แก่ ชั้น 5 และไตรลักษณ์ โดยเฉพาะคือ “อนัตตา” ถือว่าเป็นใจความสำคัญของพระสูตรนี้โดยตรง เมื่อได้ศึกษาให้เข้าใจอย่างถ่องแท้แล้วก็จะสามารถพัฒนาตนเองให้ไปสู่เป้าหมายในทางพระพุทธศาสนาได้อย่างแท้จริง

การใช้เหตุผลในอนัตตลักษณะสูตร

การที่ทำให้มนุษย์รู้จักการคิดและใช้เหตุผลอย่างมีกฎเกณฑ์การที่มนุษย์เป็นผู้รู้จักใช้เหตุผลนี้เองเป็นลักษณะพิเศษที่ทำให้มนุษย์แตกต่างไปจากสัตว์อื่นมนุษย์ที่มีเหตุผลมักจะเป็นผู้มีใจกว้าง มีความหนักแน่น ไม่ใช่อารมณ์ให้มามีอิทธิพลอยู่เหนือเหตุผล เมื่อคิดหรือตัดสินใจเกี่ยวกับเรื่องใด ๆ มักจะมีเหตุผลมาอธิบายได้เสมอ พร้อมทั้งจะรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่างไปจากตนเองได้ ดังนั้น กฎเกณฑ์การใช้เหตุผล และเป็นเครื่องมือในการแสวงหาความรู้ความจริงนั้น เมื่อนำมาจัดประเภทแล้วจะแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทด้วยกัน คือ

1) การนิรนัย (Deductive) เป็นวิธีอนุมานหรือการให้เหตุผลที่ความจริงของบทสรุปอยู่ในความจริงของข้อเสนอ โดยให้ความจริงที่แน่นอน ถ้าเป็นการให้เหตุผลที่สมเหตุสมผล คือบทสรุปเป็นเท็จไม่ได้ ถ้าข้อเสนอจริงหมด ซึ่งการให้เหตุผลที่เริ่มจากเหตุหรือความจริงสากล มีเหตุหรือข้อเท็จจริงสากลแล้วจึงเข้าสู่เหตุหรือข้อเท็จจริงย่อย สุดท้ายจึงลงสรุป เช่น เหตุหรือข้อเท็จจริงใหญ่มีอยู่ก่อนคือ “มนุษย์ทุกคนเป็นสิ่งต้องตาย” แล้วมีเหตุหรือข้อเท็จจริงย่อยคือ “นายแดงเป็นมนุษย์” เราจึงลงสรุปได้ว่า “เพราะฉะนั้น นายแดงเป็นสิ่งต้องตาย” เป็นต้น

2) การอุปนัย (Inductive Logic) เป็นการอ้างเหตุผลจากความจริงบางส่วนหรือข้อเท็จจริงเฉพาะไปหาความจริงบางส่วนหรือความจริงสากลโดยให้ได้เพียงความจริงที่น่าจะเป็น การสรุปความรู้ใหม่โดยอ้างหลักฐานจากประสบการณ์กล่าวคือ การที่เราเชื่ออะไรสักอย่างหนึ่งว่าเป็นจริงก็เพราะว่าเราเคยพบเห็นเรื่องทำนองเดียวกันว่าเป็นอย่างนั้นมาก่อน เมื่อเรามีประสบการณ์แบบเดียวกันหลาย ๆ ครั้งเราก็สรุปเป็นความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสิ่งนั้นได้ เช่น เรานับดูฟันของ “นายแดง นายดำ นายขาว นายเขียว นางมา นางแมว นางเหมียว” พบว่า

อย่างไรก็ตาม ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้ามิได้ละทิ้งวิธีการใช้เหตุผล พระพุทธองค์ทรงนำหลักการใช้เหตุผลแบบตรรกศาสตร์มาใช้เป็นเครื่องมือในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอยู่เสมอ ซึ่งวิธีการใช้เหตุผลที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก เช่น อนัตตลักขณสูตรเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าแสดงลักษณะแห่งขันธ์ 5 ว่าเป็นอนัตตา (มิใช่ตัวมิใช่ตน) โดยตรัสอธิบายให้เห็นว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นอนัตตา เพราะว่าสิ่งเหล่านี้เป็นอนัตตา เราจึงไม่สามารถบังคับมันให้อยู่ในอำนาจได้ สิ่งที่เป็นอนัตตามีลักษณะ 5 ประการ ดังนี้ 1) เป็นของสูญ คือเป็นเพียงการประชุมกันเข้าขององค์ประกอบที่เป็นส่วนย่อยๆ ทั้งหลาย ว่างเปล่าจากความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา หรือการสมมติเป็นสิ่งต่าง ๆ 2) เป็นสภาพหาเจ้าของมิได้ คือไม่เป็นของใครจริง 3) ไม่อยู่ในอำนาจ คือไม่เป็นไปตามความปรารถนา ไม่ขึ้นต่อการบังคับบัญชาของใคร ๆ 4) เป็นสภาวะธรรมที่ดำรงอยู่ หรือเป็นไปตามธรรมดาของมัน เช่น ธรรมที่เป็นสังขตะ (เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง) คือ สังขาร ก็เป็นไปตามเหตุปัจจัย ขึ้นต่อเหตุปัจจัย ไม่มีอยู่โดยลำพังตัวเอง แต่เป็นไปโดยสัมพันธ์ อิงอาศัยกันอยู่ กับสิ่งอื่น ๆ 5) โดยสภาวะของมันก็แย้งหรือค้านต่อความเป็นอนัตตา คือ มีแต่ภาวะที่ตรงข้ามกับความเป็นอนัตตา

แบบที่ 1 เป็นวิธีการใช้เหตุผลแบบอธิบาย คือ นำหัวข้อธรรม เรื่อง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มาตั้งเป็นหัวข้อเพื่อใช้ในการอธิบาย ต่อจากนั้นก็อธิบายเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจว่าข้อธรรมเหล่านี้ล้วนเป็นอนัตตา ลงท้ายก็สรุปให้เข้าใจว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอนัตตา เพราะว่ามันมิได้อยู่ในอำนาจที่จะบังคับให้เป็นไปตามที่เราปรารถนาได้เหมือนกัน กรณีอย่างนี้เป็นวิธีการให้เหตุผลที่ดำเนินการจากสิ่งที่เป็นสากลเพื่อไปสรุปสิ่งเฉพาะเจาะจง หรือเป็นวิธีแบบนิรนัยในตรรกศาสตร์

```

graph LR
    A[การใช้เหตุผลแบบนิรนัย] --> B[สิ่งใดไม่เที่ยงทุกชนิด เป็นอนัตตา  
รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นสิ่งไม่เที่ยง  
รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนัตตา]
    A --> C[สิ่งเป็นทุกข์ทั้งปวงเป็นอนัตตา  
รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นสิ่งเป็นทุกข์  
รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนัตตา]
    B --> D[อนัตตลักษณะสูตร]
    C --> D
  
```

การใช้เหตุผลแบบนิรนัย

สิ่งใดไม่เที่ยงทุกชนิด เป็นอนัตตา
รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นสิ่งไม่เที่ยง
รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนัตตา

อนัตตลักษณะสูตร

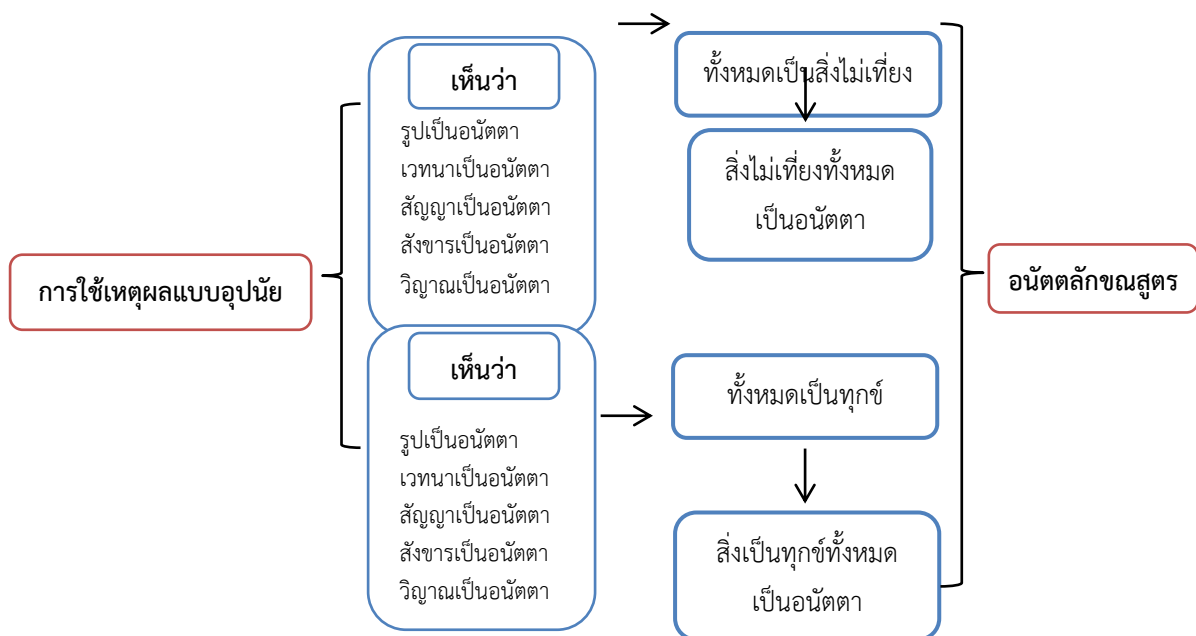
สิ่งเป็นทุกข์ทั้งปวงเป็นอนัตตา
รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นสิ่งเป็นทุกข์
รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนัตตา

แบบที่ 2 เป็นวิธีการใช้เหตุผลแบบสนทนา คือ นำหัวข้อธรรม เรื่อง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มาตั้งเป็นคำถามนำก่อน เมื่อผู้ฟังตอบว่าเป็นอย่างไรแล้วก็นำคำตอบนั้นมาตั้งเป็นคำถามต่อไปอีก เพื่อนำเข้าสู่จุดหมายที่พระองค์ต้องการ เมื่อผู้ฟังเข้าใจในสิ่งที่พระองค์ได้นำเสนอแล้ว ลงท้ายก็สรุปด้วยการตั้งคำถามให้ผู้ฟังยอมรับในเหตุผลนั้น โดยที่ผู้ฟังก็เข้าใจแจ่มแจ้งในเหตุผลนั้นด้วยเหมือนกัน กรณีอย่างนี้เป็นวิธีการที่ดำเนินการจากสิ่งเฉพาะเจาะจง เพื่อไปสรุปสิ่งที่เป็นสากล ซึ่งเทียบกันได้กับวิธีแบบอุปนัย ดังตัวอย่างที่

พระพุทธเจ้าตรัสถามภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเข้าใจข้อนี้หรือไม่ อย่างไร รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง” ภิกษุปัญจวัคคีย์ทูลว่า “ไม่เที่ยงพระพุทธเจ้าข้า” พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข” ภิกษุปัญจวัคคีย์ทูลว่า “เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า” พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความผันแปรตามธรรมดา ควรหรือจะเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอนัตตาของเรา” ภิกษุปัญจวัคคีย์ทูลว่า “ข้อนั้นไม่ควรเลยพระพุทธเจ้าข้า” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560; เล่มที่ 4 ข้อ 21 หน้า 28-29)

ตอนสุดท้ายของพระสูตรนี้พระพุทธเจ้าก็ใช้วิธีการใช้เหตุผลแบบอริยาบย คือ นำหัวข้อธรรม เรื่อง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มาตั้งเป็นหัวข้อเพื่อใช้ในการอธิบาย ต่อจากนั้นก็อธิบายเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต และ ปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือไกล ทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายใน รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เมื่อคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณ (รู้แจ้ง) ว่าหลุดพ้นแล้ว อริยสาวกย่อมรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มี” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560; เล่มที่ 4 ข้อ 22 หน้า 29-30)

วิธีการใช้เหตุผลแบบสนทนาในอนัตตลักขณสูตรเทียบกันได้กับวิธีการใช้เหตุผลแบบอุปนัย สามารถแสดงเป็นแผนภาพได้ดังนี้

บทสรุป

อนัตตลักขณสูตรเป็นพระสูตรที่ 2 หลังจากที่ได้ตรัสรู้แล้ว 2 เดือน พระองค์ได้เสด็จไปทรงแสดงธรรมจกัปปวัตตนสูตรแก่ปัญจวัคคีย์ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมจกัปปวัตตนสูตรจบลงแล้ว ท่านโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรมแล้วได้อุปสมบท ต่อมาทรงส่งสอนนักบวชปัญจวัคคีย์ที่เหลือจนได้ดวงตาเห็นธรรม และเมื่อปัญจวัคคีย์ได้อุปสมบทเป็น

พระภิกษุทั้งหมดแล้ว พระองค์จึงได้แสดงธรรมที่ชื่อว่าอนัตตลักขณสูตร ภายหลังจากที่ได้ทรงแสดงธรรมจบลงแล้วทำให้พระปัญจวัคคีย์ได้บรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์หมดทั้ง 5 รูป

ใจความสำคัญของอนัตตลักขณสูตรนี้ เพื่อชี้ให้เห็นถึงความเป็นอนัตตาของสรรพสิ่งให้เห็นว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ หรือขันธ 5 นั้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรไปเป็นธรรมดา ไม่ควรที่จะเห็นโดยสำคัญด้วยตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า นั้นเป็นของเรา นั้นเป็นเรา นั้นเป็นตัวตนของเรา แม้ในทรรคนะของพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับวิธีการแบบตรรกศาสตร์ค่อนข้างน้อย แต่พระพุทธเจ้ามิได้ละทิ้งวิธีการใช้เหตุผล พระพุทธองค์ทรงนำหลักการใช้เหตุผลแบบตรรกศาสตร์มาใช้เป็นเครื่องมือในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอยู่เสมอ อย่างเช่นการใช้เหตุผลในอนัตตลักขณสูตร พระพุทธเจ้าทรงใช้หลักและวิธีการใช้เหตุผล 2 แบบ ได้แก่ แบบที่ 1 เป็นวิธีการให้เหตุผลแบบนิรนัย โดยนำหัวข้อธรรมมาตั้งเป็นหัวข้อเพื่อใช้ในการอธิบาย ต่อจากนั้นก็อธิบายเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจว่าข้อธรรมเหล่านี้ล้วนเป็นอนัตตา ลงท้ายก็สรุปให้เข้าใจว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอนัตตา แบบที่ 2 เป็นวิธีการให้เหตุผลแบบอุปนัย คือ นำหัวข้อธรรม เรื่อง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มาตั้งเป็นคำถามนำก่อน เมื่อผู้ฟังตอบว่าเป็นอย่างไรแล้วก็จะนำคำตอบนั้นมาตั้งเป็นคำถามต่อไป เพื่อนำเข้าสู่จุดหมายที่พระองค์ต้องการ เมื่อผู้ฟังเข้าใจในสิ่งที่พระองค์ได้นำเสนอแล้ว ลงท้ายก็สรุปด้วยการตั้งคำถามให้ผู้ฟังยอมรับในเหตุผลนั้น

อย่างไรก็ตาม การใช้เหตุผลในอนัตตลักขณสูตรนี้ถือเป็นแบบอย่างที่สำคัญของหลักและวิธีการใช้เหตุผลในพระพุทธศาสนา จึงหวังว่าเมื่อได้ศึกษาเรื่องนี้ผ่านไปแล้วผู้ศึกษาจะสามารถนำหลักและวิธีการใช้เหตุผลในพระพุทธศาสนาเหล่านี้ไปใช้เป็นแบบอย่างในการใช้เหตุผลได้อย่างถูกต้อง

เอกสารอ้างอิง :

หนังสือ :

- คณาจารย์. (2555). *มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ตรรกศาสตร์เบื้องต้น*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- บาร์มี. (2550). *พระพุทธเจ้าองค์ใหม่ที่จะตรัสรู้ต่อจาก “เจ้าชายสิทธัตถะ”*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). 2543). *ไตรลักษณ์*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพุทธโฆษาจารย์. (2550). *พระวิสุทธิมรรค เล่มเดียวจบ*. มawangศ์ ขาญบาลี ชำระและตรวจสอบ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ (อำนวยการ).
- พุทธทาสภิกขุ. (2545) *ชีวิตคือขันธ 5*. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.
- พุทธทาสภิกขุ (เงื่อม อินทปญโญ). (2533). *ธรรมโฆษณอรรถาณุกรม*. กรุงเทพมหานคร: สวนกุหลาบมูลนิธิ.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2506). *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. (2551). 45 พรรษาของพระพุทธเจ้า.
กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย.

รายงานวิจัย :

ประพันธ์ ศุภสร และสมควร นิยมวงศ์. (2551). *การวิเคราะห์ให้เหตุผลในพระไตรปิฎก*. (รายงานการวิจัย).
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

Reference :

Books :

- Faculty. (2012). *Mahachulalongkornrajavidyalaya University. Introduction to Logic*. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya University Press.
- Barami. (2007). *The New Buddha Who Will Attain Enlightenment After Prince Siddhartha*. Bangkok: Mahamakut Buddhist University Printing House.
- Phra Dhammapitaka (P.A. Payutto). 2000. *The Three Characteristics (Trilaksa)*. 3rd edition. Bangkok: Buddhathamma Foundation.
- Phra Brahmagunabhorn (P.O. Payutto). (2008). *Buddhist Dictionary: A Compilation of Terms*. 12th edition. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya Printing House.
- Buddhaghosa (2007). *The Visuddhimagga, complete in one volume. Mahavamsa Chanbali. revised and checked*. Bangkok: Thamabannakarn Printing House (Amnuaysarn).
- Buddhadasa Bhikkhu. (2002) *Life is the Five Aggregates*. Bangkok: Thammasapha.
- Buddhadasa Bhikkhu (Ngueam Indapanyo). (1990). *Dhammakosana Commentary*. Bangkok: Suankularb Foundation.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (2017). *Thai Tripitaka Mahachulalongkornrajavidyalaya University Edition*. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya University Printing House.
- Maha Chulalongkornrajavidyalaya University. (1963). *The Pali Tripitaka, Maha Chulalongkorn Edition*. Bangkok: Rungruangtham Printing House.
- His Holiness Somdej Phra Yannasangworn Supreme Patriarch of Thailand. (2008). *45 Years of the Buddha's Life*. Bangkok: Mahamakut Buddhist University.

Research Report :

- Prapan Suphasorn and Somkuan Niyomwong. (2008). *Rational Analysis in the Tripitaka. (Research Report)*. Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University.